

BEVEZETŐ

Vajdaságban mintegy 300 000 főnyi magyar népesség él nagyobb tömbökben vagy szórványokban más népek között. Területileg a Vajdaság Bácskát, Bánátot és Szerémséget öleli fel, a hajdani Bács-Bodrog (és részben Csongrád), Torontál (és Temes) és Szerém megyéket.

A török megszállás alatt ez a vidék szinte teljesen elnéptelenedett. Újratelepítése különböző népekkel a török leverése után kezdődött, és még a múlt században is folyt. A magyarság az 1700-as évek első felétől térhetett csak vissza. Magyarország szinte minden megyéjéből telepedtek itt le. Legnagyobb számban a túlnépesedett észak-magyarországi megyékből érkeztek. Az észak-bánáti falvak, a közép-bánáti Torontáltvásrhely, Muzslya stb., de a Tisza bácskai oldalán fekvő Kanizsa és Adorján is, most is a szegedi dohányosok ő-ző nyelvjárását beszéli. A Duna mellékére dunántúli telepesek érkeztek. Kupuszina lakói részint a Felföldről (Nyitra megye) származnak, ez beszédükön még ma is érződik. A múlt század végén Dél-Bánátban három falu létesült bukovinai székelyekből, többségük ma is tudatosan őrzi származását. A településtörténeti kutatások a Vajdaságban még közel sincsenek befejezve, sok helyen el sem kezdődtek.

Vajdasági népzenei gyűjtések

A vajdasági magyarság zenefolklor-kutatásának első lépéseit Bartók neve fémjelzi, szinte egy időben a korszerű magyar népzene kutatás születésével. Bartók Béla 1906-ban ugyanis Horgoson járt. Ennek eredményeként kb. 40 helyszíni lejegyzés került Horgosról Bartók népzenei rendjébe (ún. Bartók-rend). A rövid tartózkodás nem tett lehetővé alaposabb kutatást, a gyűjtés mintegy fele műdalos anyag. (Egyes darabjai *A Magyar Népzene Tára* köteteiben láttak napvilágot. Nálunk első ízben közlünk Bartók horgosi gyűjtéséből.)

A vajdasági magyar népzene kutatása érdemben századunk közepe táján kezdődött. Kiss Lajos zombori származású népzene kutató 1943-ban adta ki a *Délvidéki daloskönyvet*, amely 108 magyar népdalt tartalmaz, elsősorban a szlavóniai szigetmagyarság (Kórógy, Szentlászló, Haraszti), az al-dunai székelyek, a Duna menti Kupuszina, Gombos, Doroszló és az észak-bácskai Horgos dalhagyományából, de belekerült öt pirosi, három temerini, egy feketicsi és egy militicsi nóta is. Kiss Lajos rendkívül termékeny kutató volt: 20 000 dallamot gyűjtött a magyar nyelvterület szinte minden részén. Minket érintő anyagának pontos mennyisége még felméréstlen, de hozzávetőleges becslések szerint 3000–4000 közötti (a széthullás előtti Jugoszlávia

magyarságának népdalait is beleértve). Habár a 30-as évektől folyamatosan gyűjtött nálunk (kisebb megszakításokkal), ránk vonatkozó gyűjtései meglehetősen későn láttak napvilágot. 1974-ben a Zentai Múzeum adta ki a *Horgosi népdalokat*. Az újvidéki Hungarológiai Intézet *A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára* sorozatban jelentette meg a *Gombos és Doroszló népzenejét* 1982-ben, *Az al-dunai székelyek népdalait* 1984-ben és *A szlavóniai szigetmagyarság népdalainak* I. kötetét 1990-ben. A sorozat III. kötete, *A drávaszegi magyarok dalai* még sajtó alatt van. Kiss Lajos halála után a köteteket Bodor Anikó szerkeszti.

Király Ernő, az Újvidéki Rádió Magyar Népzenei Osztályának munkatársa intézményes megbízásból járta be Jugoszlávia magyarlakta vidékeit az 1950-es évek elejétől az 1970-es évek elejéig. Felvételeit, 3000 dallamot, a Vajdasági Múzeum népzenei archívuma őrzi. Ebből a nagy anyagból mindössze 427 dalt publikált 1962 és 1991 között. A legtöbb kiadvány rádiós használatra készült, akkordkíséréssel ellátva, kis példányszámban.*

Az észak-vajdasági (bácskai és bánáti) magyarság népdalainak feltárásában a Zentai Múzeum köré tömörült amatőr gyűjtők jeleskedtek leginkább. A csoport munkáját Fábri Jenő plébános indította meg az 1950-es évek elején. Itt működött még Tripolsky Géza múzeumigazgató, Bodor Géza néprajzkutató és Bodor Anikó népzene-kutató. A csoport legtermékenyebb tagja, dr. Burány Béla orvos, aki az 1950-es évektől több mint 40 községben fordult meg Vajdaság-szerte. A „zentaiak” eddig kb. 1000 dallamot publikáltak különböző kiadványokban és cikkekben.**

Az újvidéki Hungarológiai Intézet folkloristái elsősorban szövegérdekűk, de Penavin Olga, Matijevics Lajos és Tóth Ferenc balladakiadványaiban, a *Hungarológiai Közönyben* és a *Tanulmányokban* közölt munkáikban járulékos dallamokat is mellékelnek, eddig kb. 500-at.

Meg kell még említeni Székely Mária *Föld, föld...* című dunatáji gyűjteményét 1981-ből.

Bartókon kívül a magyarországi gyűjtők közül mások is megfordultak nálunk, így Garay Ákos 1909-ben a szlavóniai szigetmagyarság körében, Újvári Zoltán 1968-ban az al-dunai székelyeknél, Paksa Katalin 1968-ban az észak-bánáti falvakban és Zentán, Olsvai Imre az 1970-es években a Drávaszegben és Felsőhegyen.

Az eddig gyűjtött és közreadott anyag nem kevés, az érdeklődő mégis szűkölködik a forrásanyagban. A legtöbb kiadvány igen kis példányszámú és terjesztésével is baj van: ha ki is derül, hogy megjelent, a könyvesboltokban legtöbbször nem kapható. Egy-egy kiadott gyűjtemény létezése sokszor nem is jut tudomásunkra, csak igen későn. Emellett dalhagyományunk érdemleges megismerése élő előadás élménye nélkül nem is lehetséges, bármilyen jók is a kiadott gyűjtemények. A kotta életre keltése hangzó élmény nélkül papírszagú marad, de ennél jobb esetben is stílustalan, nem pedig hiteles népi előadás. A jó „nótafák” egyre kevesebben vannak, népzenei hangzó anyag kiadására pedig csak a legújabb időkben került sor. A Vajdasági Magyar Népdalok című lemezt 1993 tavaszán forgalmazta a budapesti Hungaroton vállalat. (Ezt a lemezt, sajnos, a Vajdaságban nem is lehet kapni.) A Magyar Népzenei Antológia hanglemezsorozatában a III., a Dunántúl című 32 horvátországi és szlovéniai, a IV., az Alföld címet viselő pedig 13 vajdasági magyar népdalt szólaltat meg. A sorozat I., Táncczene című lemezalbuma még 2 szlavóniai és egy moholi táncdallamot tartalmaz.

*Lásd az irodalomjegyzéket.

**Ennek egy részét lásd az irodalomjegyzékben.

Nálunk a hangzó anyag kiadását nehezíti, hogy nincs központi adattárunk, melynek segítségével reprezentatív válogatást végezhetnénk. A régi felvételek gyakran rossz – nem igazán népszerűsítésre való – minőségűek.

A vajdasági magyar népdalok jellemzői

Lássuk, milyenek ismertük meg az eddigi gyűjtések alapján vajdasági magyar népdalainkat! Előbb azonban néhány szót a magyar népdalok általános jellemzőiről.

Bartók és Kodály összefoglaló munkáiban már feltárultak a magyar népzene stílusrétegei és földrajzi tájai. Ez a rendszer azóta jóval árnyaltabb lett, de lényegileg azonos maradt.

Dallam- és szövegtípus között alig van szoros kapcsolat. Ugyanarra a dallamra igen különböző szövegeket énekelnek és fordítva: azonos szövegek többféle dallamon hallhatók. Nincs külön zenei műfaja balladának és lírának, sőt a népszokásokhoz és hangszeresekhez kötődő dallamok is csak részben különböznek zenei szempontból az alkalomhoz nem kötött daloktól.

A dalállomány felosztható kötetlen és kötött szerkezetűre.

A kötetlen szerkezetbe tartoznak a recitatív siratók, az ütempáros szerkezetű gyermekjátékok és bizonyos, velük rokon szokásdalok.

A kötött szerkezetű dalok általában négysoros strófákban építkeznek. A strófák ritkábban három-, öt- vagy hatsorosak.

Ezeket a dalokat továbboszthatjuk eredet és kor szerint régi és új stílusra. A *régi stílus* vagy ősréteg még honfoglalás előtti örökségünk, zömmel ötörök, részben ugor eredetű zenei nyelv.

Az *ötörök* zenei nyelvet a nagy lépésekben vagy ugrásokban mozgó ötfokúság jellemzi és a gyakran kvintváltással ereszkedő dallamvonal.*

Az *ugor* eredetű zenei nyelvet (sirató stílust) a kis lépésekben mozgó diatónia jellemzi, és az egymás alatt elhelyezkedő zárlatok, melyek a dallamvonallal együtt ereszkednek, leginkább 5 4 2, 5 4 5 stb. kombinációban.**

Népzeneünk fiatalabb rétege, az *új stílus* a múlt században megváltozott társadalmi körülmények új tartalmi kifejezője. Száz évnél alig régebbi, ahogy ezt a múlt századi gyűjtemények alapján feltételezhetjük: a ma uralkodó új stílus ezekben még alig szerepel. Ezek a dalok visszatérő szerkezetűek, dallamvonaluk kupolás, a negyedes lüktetés uralkodik bennük, ritmusuk *alkalmazkodó* (a negyedek a szöveg követelményeinek megfelelően hosszabbodnak vagy rövidülnek nyújtott vagy éles ritmussá). Dallamaikban az ötfokúság is eleven még, de lehetnek modális soraik, mint a dór, fríg, mixolid, eol, de dúr vagy moll is. Ez azonban sohasem a műzene funkciós fordulataiban fogant. Egy, a műzenében rendkívüli jelenség is gyakori bennük: az ún. plagális zárlat (dúr hangsor esetében szó-, moll hangsor esetében *mi*-vég). Úgy keletkezik, hogy az auten-

* Ilyenek: *Leszedik a szőlőt nemsokára* (1), *A citromfa levelestől, ágastól* (16), *János bácsi eladta a szamarát* és változatai (19, 55, 170, 171, 184, 200), *Repülj, madár, repülj* (45), *Meg kell a búzának érni* (77), *Sokat arattam a nyáron* (86), *Sárgarépa icike, parányi* és változatai (101, 187, 188), *Ősz az idő, hideg vagyon* és változatai (105, 124, 164, 166), *Megyek az úton lefelé* (117), *Ha a házádba megélhetsz* (121), *Kék ibolya bűnnek hajtja a fejét* (126), *Nem ide való születés vagyok én* és változatai (127, 128, 133, 197), *Esik eső, bugyborékol* (135), *Szeretném, szeretném falu végén lakni* (182), *Megdöglött a bíró lova* (189), *Elszaladt a lovam* (194, 195), *Ellopták a csikóm* (196).

** Ilyenek: *Este van már, sötét van a táborba* (72), *Sirass, anyám, sirass...* (122), *Én vagyok az, én vagyok az, aki nem jó* (172), *Begyűröm a süvegem tetejét* (174).

tikus hangsorú dallamot a záróhang alatti kvinten fejezik be. A magyar dallamgon-
dolkodás számára ugyanis idegen a mély járású dallam. Ez a jelenség a hagyományos
népi ízlés vitalitásáról tanúskodik.*

Az új stílus két csoportra osztható: egy *kis hangterjedelmű, kis szótagszámú*
(5–10–12 szótag) csoportra, mely ennek a stílusnak archaikus rétegét képviseli és egy
nagy hangterjedelmű, nagy szótagszámú (10–12 szótagtól felfelé, olykor 18–22
szótagig is) csoportra. Az utóbbi újabb keletű és a tulajdonképpen új stílust, a ma
uralkodó kifejtett új stílust képviseli. Ennek kirobbanása a múlt század utolsó két
évtizedére tehető a kétlépéses lassú csárdás születésével egy időben. Régies új stílusú
dalok elég szép számban szerepelnek a vajdasági zenefolklór-hagyományban.**

Néhányuknak régi műzenei kapcsolatáról is tudunk: a *Sírhat az az édesanya* (40) és a
Zuhog a gőzös lefelé (61) kezdetű dalok pl. rokonságban vannak egy 15. századi francia
chansonnal és egy hasonló korú himnusszal. A *Béres vagyok, béres* (107) csak visszatérő
szerkezete miatt tartozik az új stílusba, minden egyéb jegyére a régi stílusba sorolja.

Az új stílus előadásmódja általában giusto: gyorsabb vagy lassabb, de mindig jól
kiérezhető, szabályos lüktetés. Énekes előadásban ezeket sohasem halljuk elsietve, a
tempó negyedenként 76–108 között mozog (táncra persze gyorsabb). A rubato
előadásmód kivétel, de ilyen esetben is legtöbbször ütemváltással van dolgunk (5/8,
3/4, 4/4 vagy hasonló kombinációk). A rubato előadásmód olykor csak alkalmi, a
változatok tempo giusto-ban szólnak. Esetenként műdaleredet is kimutatható.***

Vajdaság magyarságának a népdalkincsében az alföldi népzenei nyelvjárás az
uralkodó. A magyar népesség tarka eredete tükröződik a hagyományos dalanyagon is.
A bácskai Duna mente a dunántúli népzenei dialektus jegyeit is magán viseli, az al-
dunai székelyek zenei anyanyelve pedig az erdélyi dialektust képviseli. Ily módon a
Vajdaságban a Bartók által megállapított négy nagy népzenei nyelvjárás közül három
is megtalálható: az alföldi, az erdélyi és részben a dunántúli. A kupuszinaiak felföldi
eredete a negyedik dialektust is sejteti, de ezt még nem sikerült kimutatni. Minden-
esetre a Duna menti hagyományban Kupuszina sajátos helyet foglal el.

Hogy mi a jellemző egyes népzenei nyelvjárásokra, azt leginkább a régi stílusú
daltermés képes illusztrálni.

A bácskai Duna mente kapcsolatai a Dunántúllal elsősorban a gombosi és doroszlói
karikázókban mutatnak fontos egyezést (ezek a következő lakodalmas kötetben szere-
pelnek majd), de egyes dallamokban is, melyek csak a Dunántúlra jellemzőek vagy
ott fordulnak elő leggyakrabban. Ezek a következők: *Bogojai fehér cédulaház* (42),
Repülj, madár, repülj (45), *Édesanyám volt kend* (46), *Elszegődtem béresnek* (106) és
változata, *Ha mindég így lenne* (175), *Elment az én rózsám* (120), *Falu végén ég a*
fatűz (149), *Sört, bort, kocsmárosné...* (167), *Piros nyelvű kis bicska* (179), és a formára

* Ilyenek pl. a szó-végű *Karlováci kaszárnyára...* (53) és a mi-végű *Édes, kedves jó anyám...* (22), de ennél jóval
több példa is van kötetünkben. A dalok alatti megjegyzésekben mindenütt rámutatunk.

** Ilyenek pl. *Sírhat az az édesanya* (40), *Trebinyei kaszárnya* (51), *Kaszárnya, kaszárnya* (54), *Sárga lovam az út*
mellett (60), *Zuhog a gőzös lefelé* (61), *Meg kell a búzának érni* (78), *Béres vagyok, béres* (107), *Elment az én*
rózsám (119), *Madárka, madárka* (137), *A zentai kertek alatt...* (155), *Kocsmárosné hallja* (168), de ide tartoznak
a nagyobb szótagszámú, oktávterjedelemnél nem nagyobb ambitusú dalok is, mint pl. *Megy a gőzös, megy a gőzös*
Cérnagória felé (62), *Tiszta búza ki sem hányt a fejét* (94), *Béreslegény meztéláb ment szántani* (108),
Édesanyám, kedves édesanyám (111), *A kis kertem körül van ibolyával* (153) stb.

*** Új stílusú dalok rubato előadásmódban pl.: *Esik eső, sár, víz van az utcán* (43), *Rigó madár szépen füttyül az ágon*
(56), *Zuhog a gőzös lefelé* (61), *Megy a gőzös, megy a gőzös...* (62), *Szonfarina léccel van bekerítve* (69), *Már*
minálunk learatták az árpat (92), *Jaj, de szépen esik a záporosó* (134), *Darumadár magasan száll, szépen szól*
(136). Rubato-giusto párhuzamok pl. a *Megérik a szőlő feketére* (2) és *Esik eső, sár, víz van az utcán* (43),
Szonfarina léccel van bekerítve (69) és *Kimentem a selyem rétre kaszálni* (103).

új stílusú *Béres vagyok, béres* (107). Ezek közül a *Repülj, madár, repülj* (45) kezdetű dal csak Kupuszinára jellemző típus. Máshol nincsenek változatai, csak típusrokonsága. Az *Elszegődtem béresnek* (és változata 106, 175) dunántúli típus nálunk szintén csak Kupuszináról került elő. Kupuszinához kötődik a külső formája szerint új stílusú, de belső tartalma szerint a régi stílus jegyeit viselő, egyetlen dallamgondolatból építkező pentaton *Béres vagyok, béres* (107) is, szintén a Dunántúlra jellemző érdekesség. A *Falu végén ég a fatűz* (149) változatát nem ismerjük, csak Doroszlón gyűjtötték. Kodály óta a dunántúli magas intonáció iskolapéldája a gombosi *Piros nyelű kisbicska* (179). Az ún. dunántúli magas intonáció archaikus hangnemi jelenség, amely a népzeneben előforduló hangsorok ingatag fokaival van kapcsolatban. Leginkább a Dunántúlon lehetett a közelmúltig hallani, ezért dunántúli. Lényege abban áll, hogy a hangsor harmadik és hetedik fokát hol magasan, hol alacsonyan éneklik. Magas intonálás esetén dūr jellegű hatás keletkezik, ezért Kodály eleinte műzenei hatásnak vélte. Azóta már kiderült, hogy ezek a fokok tulajdonképpen állandótlan magasságúak, esetleg semlegesek, ti. a kis és a nagy terc (szseptim) között foglalnak helyet. Ez az ősi hangnemi jelenség más népeknél is otthonos. A Dunántúlra jellemző egy különös zárórítmus is, erre a *Bogojai fehér cédulaház* (42) jó példa. Előadásban a ritmus ellen hallunk legtöbb vétséget a fiataloktól. Hiteles népi megszólalásban ez mindig simán kötött, természetesen halkuló sorzárás.

Az általánosan és az Alföldön elterjedt régi stílusú dallamok közül a Duna mentén is éneklik a következő típusokat: *Bogojai templom tetejébe* (4), *Út az óra kakasszóra* (23), *Édesanyám volt kend* (47), *Lógerkaróm le van verve* (59), *Bujdosik az árva madár* (124), *Fekete felhőből esik az eső* (133), *Udvaromon arany vályú, arany kút* (143), *A gombosi halastó, halastó* (188). Az általánosan elterjedt régi és új stílusú dalok nagy mennyiségű használata az alföldi dialektushoz köti ezt a tájegységet.

Az új stílusú dalok zöme nem visel magán földrajzi jegyeket. Azonban a *Béreslegény meztéláb ment szántani* (108) kezdetű új stílusú dalnak nem ismerjük közelebbi változatát. Ez is Kupuszináról került elő, csakúgy, mint a palócokra jellemző *Madárka, madárka* (137). Mindkettő az új stílus régi rétegébe tartozik.

Az alföldi népzenei nyelvjárás régi stílusú dallamai általában nyelvterületszerte elterjedtek, legtöbbjüknek rokon népi párhuzamáról is tudunk, mégis az Alföldön hangzanak fel leggyakrabban, úgyannyira, hogy „fődallamokról” beszélhetünk. Ezek olyan tömegben keringenek a közhasználatban, hogy szinte minden más régi stílusú dallamtípust háttérbe szorítanak. Ezek az *Ősz az idő, hideg vagyon* (105. és változatai) és a *Nem ide való születés vagyok én* (128. és változatai). Pillanatnyilag az elsőnek 80, a másodiknak 50 változatát tartjuk számon. Általános elterjedtsége ellenére sem gyűjtötték a *János bácsi eladta a szamarát* (170. és változatai) az al-dunai székeleknyél vagy a Duna mentén (az egyetlen zombori katonadal az 55. kivételével). Kevés változata került elő a *Kék ibolya bűnnek hajtja a fejét* kezdetű, jellemzően alföldi dalnak (a 126., amelyet karikázóként is ismernek Gomboson). Főleg a Dunántúlra jellemző, de szórványosan máshol is előfordul az *Ellopták a csikóm* (196) típusa, amely a Csongrád megyei *Megrakják a tüzet* kezdetű ismert dal eddig egyetlen nálunk gyűjtött változata. Ritkaságunk az *Esik eső, bugyborékol* (135) című dal is, amely az Alföldön és a székeleknyél honos. A már a múlt században is igen népszerű *Dunáról fúj a szél* refrénű hatsoros táncdallam bácskai és bánáti változatai (180, 181) eltérnek a Duna mentiektől és az al-dunaiaktól. A *szegedi halastó, halastó* (101, 187) és változatai pedig ugyancsak Észak-Vajdaságban a leggyakoribbak, bár a Duna mentén is ismertek.

Az új stílusú dallamok közül *A zentai kertek alatt...* (155) archaikus új stílusnak számító dalnak nálunk csak egyetlen féldallam-változatát gyűjtötték. Ritkaságnak mondható a *Sárga lovam az út mellett* (60) típus is, rokona egyelőre az al-dunai székeleyknél került csak elő. Több sajátosságában szintén régies a csak Felsőhegyen gyűjtött *Megy a gőzös, megy a gőzös Cérnagória felé* (62) kezdetű katonadal.

Az al-dunai (bukovinai) székeleyek dalhagyománya az erdélyi népzenei nyelvjárásba tartozik. Jellemző típusai: *Leszedik a szőlőt nemsokára* (1), *A citromfa levelestől, ágastól* (16) és nyolc szótagú rokona, *Ha a hazádban megélhatsz* (121), *Meg kell a búzának érni* (77), *Sokat arattam a nyáron* (86), *Sirass, anyám, sirass...* (122), *Szeretném, szeretném falu végén lakni* (182). A legutóbbi táncdallam a dunántúli tetrapodikus, egyetlen dallamgondolatból építkező kanásztáncok bukovinai altípusa. Az al-dunai székeleyeknek is van két „fődallama”: az ugor zenei örökségbe tartozó *Sirass, anyám, sirass...* (122) és a *Sokat arattam a nyáron* (86), amely a „legalföldibb” dallamnak, az észak-vajdasági „fődallamnak” (*Ősz az idő, hideg vagy*on 105. és változatai) sajátos bukovinai altípusa. Ugyancsak jellemzően alföldi dallam bukovinai altípusa a *Megyek az úton lefelé* (117) kezdetű keserves.

Az általánosan elterjedt alföldi típusokból az al-dunaiaknál is megtalálható a *Fakó lovam, rúgd fel a port* (158. és 7. változata) dallam, ezenkívül nagy számban ismerik az új stílusú dalokat is. Az al-dunaiak népdalai igen archaikus hagyományt képviselnek, melyet nyelvi elszigeteltségükben szinte a legújabb időkig megőriztek. Rájuk jellemző még a „keserves” szövegműfaja, mely más területeken csak ritkán és csak néhány versszak erejéig fordul elő.

A röviden felvázoltakból nyilvánvaló, hogy a vajdasági magyar népzene szerves része a magyar népzene egészének, egyrészt, mert típusai közősek más magyar tájegységekével, másrészt, mert a közös típusok nálunk élő változatai a magyar népzene egészét gazdagítják. De található a Vajdaságban olyan típus is, mely az egyetemes magyar zenefolklórban csak nálunk került elő, ez pedig a *Repülj, madár, repülj* (45) katonadal, amely *Kurta farkú fecske* kezdettel máig közismert helyi hagyomány Kupuszinán.